

A TÉRKÉPKATALOGIZÁLÁS PROBLÉMÁI.*

Az előadásra kiszabott idő rövideége miatt és a kongresszus által kitűzött gyakorlati célok érdekében szabadjon ezúttal a könyvek és térképek közti alapvető különbségek elméleti fejtegetését mellőznöm és ehelyett inkább azonnal az egyes problémákra térnem.

Az *első kérdés*, mi a térképkatalógus készítésénél felmerülhet, hogy mit tekintünk még könyvnek és mit vegyünk már térképnek, hogy hol lehet a kettő között a pontos határvonalat megvonni.

A felelet igen egyszerű: sehol. Mert nincs sem elméletileg, sem gyakorlatilag ilyen határvonal. A könyvformában készült és bő szövegrésszel bíró atlaszok, meg a sorozatos térképmellékletekkel bíró rövidszövegű könyvek között oly sok átmeneti alak van, hogy általános érvényű kritériumokkal nem lehet a kérdést megoldani. FRITZ MILKAUNAK nemrég megjelent könyvtártudományi kézikönyve is inkább a katalóguskészítőre bízta a kérdés eldöntését és megelégszik annyival, hogy kétes esetekben mindkét katalógusba való felvételt ajánlja. Ez mindenesetre — ha nem is a legjobb — de feltétlenül a legkényelmesebb megoldás.

Sokkal előbbre jutunk ennél az anyag kettéválasztásában, ha a *célt* vizsgáljuk. Ha a kiadványban a térképek célja csupán a szöveg megvilágítása, akkor a könyvek között lesz a helye, ha viszont a szöveg csak a térképek magyarázását, vagy kiegészítését célozza, akkor atlasznak kell minősítenünk a szóbanforgó művet. Mikor azután a szétválasztást ennek alapján végrehajtottuk, visszamarad azoknak a kiadványoknak a csoportja, hol a szöveg egyenrangú a térképi résszel.

* A m. könyvtárosok és levéltárosok országos kongresszusán 1936. okt. 3-án tartott felolvasás.

Itt azután már csak a konvenció segít. Miután a térképek a könyvtárban mindig egy speciális gyűjteményt alkotnak, leg-helyesebbnek tartanám az ilyen ötvenszázalékos munkákat a térképgyűjteményben elhelyeztetni és a könyvkatalógusba csupán utalólapplal bevenni.

A cél vizsgálatának különben egy másik előnye is van: Nem fordulhat az elő, ami a bécsi National-Bibliothekben gyakorlat, hogy tudniillik az atlaszoknak a külön kötött és kisebb formátumú névmutatóit nem a térképek között, hanem a többi könyvtári anyaggal együtt tárolják. A névmutató az atlaszt szolgálja, helye tehát az atlasz mellett, de legalább is annak közvetlen közelében: a térképtári könyvvállványokon van.

A *Handbuch der Bibliothekswissenschaft* az ideális katalógustól a könyvek térképmelléleteinek felvételét is megkívánja. Ez magyarországi viszonylatban is igen kívánatos volna, mert például BÉL MÁTYÁS *Notitiájában* a MIKOVINYI-féle megyetérképek jelentőségben messze felülmúlják a szöveget. Minden kis vázlatot azonban mégsem lehet katalogizálni. Ezért elvileg teljesen helyes a bécsi National-Bibliotheknak az az alapelve, hogy könyvmelléleteket csak akkor vesznek fel, ha külön eredeti értékük van. A gyakorlatban azonban sokkal pontosabb meghatározásra volna szükség, mely lehetőleg külső jelekre is támaszkodna. Például a XIX. századig minden térképet és látképet fel kellene venni, a későbbi korból pedig csupán azokat a nem szöveg közé nyomott térképeket, melyeknek külön címük van.

Magának a katalóguskészítésnek két főmozzanata van: az egyik az individualizáló jegyek felsorolása, tehát a katalógus-tétel, a cédula elkészítése, a másik a tételeknek bizonyos elvek szerint való rendezése.

A cédulák megírásánál a *Handbuch* különbséget tesz a szak-katalógus és a betűrendes katalógus cédulái között, amennyiben előbbinél kevesebb adat felsorolását írja elő. Kézzel írott szak-katalógusok esetében még látnám ennek valami hasznát, ma azonban, a géppel sokszorosított tételek korában csak munkatöbbletet okozna. Nem is szólva arról, hogy a főleg a szakkatalógust használó közönség kénytelen volna így a teljes adatok kedvéért sokszor a betűrendes katalógust is elővenni és így kétszeres munkát végezni.

Ami már most magukat a cédulák adatait illeti, a címet és a szerző nevét a *Handbuch*, a porosz *katalogizálási Instrukció* és a washingtoni P. L. PHILLIPS egyaránt felveendőnek tartják. Több cím esetén pontos sorrendet állapítanak meg. A szerző nevével a tervezőt, rajzolókat és a rézmetszőt, vagy lithografust is felveszik. Igen helyesen! Csupán annyit szeretnék még ehhez hozzátenni, hogy akár a cím, akár szerzői név hiánya esetén ezt a körülményt a cédulán feltétlenül megemlítenednek tartom.

Miután azonban a régebbi térképeken 10—15 soros francia, német, vagy latin címek egyáltalán nem tartoznak a ritkaságok közé, már csak a katalógusban való keresés gyorsítására is feltétlenül szükségesnek tartom a térkép által ábrázolt területnek és a térkép fajának a cím után való megjelölését. Például Magyarország geológiai térképe, vagy Buda környékének tervrajza ostrommal. Csak abban az esetben volna ez mellőzhető, ha a térképnek pontos és rövid magyar címe van.

A térkép ily rövid meghatározása után kívánczok mindjárt az esetleges *melléktérképek*, *látképek*, *profilok* számának megadása, valamint annak a feltüntetése, hogyha a térkép több lapból áll. Például Magyarország hegy- és vízrajzi térképe négy lapon két melléktérképpel. Ha fontosak a melléktérképek, zárójelben a címüket, vagy a tárgyukat is megemlíthetjük.

Ezután a térkép keltét szokás feltüntetni. Kéziratnál a legfontosabb a rajzolás ideje, sokszorosított térképnél a kiadás éve. Ha azonban ezeken kívül a felvétel és a reambuláció éve is rajta van a térképen, akkor ezeket is megadjuk. Ha viszont semmiféle kelet sincs a térképen, akkor az ott feltüntetett személyek életrajzi adataiból, vagy az ábrázolás módjából és körülményeiből igyekezzünk legalább egy évszázadnyi pontossággal meghatározni a térkép korát.

Az *Instrukció* a kiadás helyét és a kiadó nevét, esetleg a nyomda megjelölését a mértékarány után adatja, a *Handbuch* viszont a szerzőknél sorolja fel a kiadót. Legjobbnak vélem ezeket közvetlenül a kiadás kelte után feltüntetni, miután logikailag ehhez tartoznak.

Következő individualizáló jegy a térkép méretaránya. A XIX. század elejétől kezdve ezt maguk a térképek is feltűntetik, így csak egyszerűen le kell másolnunk. A XIX. század

előtti térképeknél viszont nem sok értelme van a méretarány kiszámításának, bár az *Instrukció* és a *Handbuch* minden esetben ragaszkodnak hozzá. A régi térképeken ugyanis igen megbízhatatlanok a távolságok, így több mérésre volna szükségünk, hogy azután az átlagos méretarányt kiszámíthassuk. Ez pedig igen pontos és eléggé időtrabló munka. Végeredményben nem is éri meg a fáradságot, mert hisz maga a térképkészítő sem tartotta be a méretarányt. Nagyjából pedig úgyis elég tájékoztatást ad az, ha tudjuk, hogy mekkora a terület, mit a térkép ábrázol és — mint alább szó lesz róla — megadjuk a lapnagyságot. Ha a térkép léptéket is ad, akkor ezt adjuk meg és tűntessük fel, hogy a térképen ez hány milliméter. Például 24 francia láb a térképen 10 milliméter.

Végeredményben tehát a régi térképeknél két csoport lesz. Az egyiknél semmiféle méretarányt nem adunk, a másikinál a lépték hosszát adjuk meg milliméterben. Az újabb térképeknél pedig megadjuk a méretarány viszonzszámát.

A másik számszerű adat, mi a térképet jellemzi, annak *nagysága*. Keretezett rajzoknál a belvilág méretet, keretezetleneknél a lap nagyságát adjuk meg. Az alap és magasság szorzatát azonban nem számítjuk ki, csak jelöljük. Centiméter helyett egyszerűbbnek tartanám a méreteket milliméterben számítani. Így elkerülnénk a tizedespontot, mi nagyon lassítja a cédulák sokszorosítását és amelynek véletlen elhagyása hibák forrása lehet.

Végül még a *kivitel módját* szokták megjelölni, tehát azt, hogy a rajz kézíratos-e, avagy rézmetszet, könyomat, fototipia, autotipia stb. és hogy színezett-e. Itt helyesnek tartanám megadni az *anyagot is*, miből a térképlap készült, nemkülönben azt a körülményt is, hogy vászonra, vagy kartonra húzták-e. Ezek ugyanis mind oly körülmények, melyek a kész térképen való mérések hitelességét erősen befolyásolják. Mint tudjuk ugyanis, a térképlap már nyomás közben kitágul pár milliméterrel, de még nagyobb lesz a tágulása, ha valamire felragasztják. Arról nem is szólok, mikor részekre vágva húzzák vászonra a térképet, mert ez mindenféle mérést teljesen illuzórikussá tesz.

Mindezekon kívül a porosz katalógizálási utasítás még a kiadás számának a megjelölését, ha több cím van, az azokra

való hivatkozást, nemkülönben a külön szövegi részre való utalást is megkívánja. Az első kettőt a cím megadásával kapcsolatban mi is megtehetjük, utóbbira pedig még majd rátérünk.

Az eddigiek azonban csak általános bibliográfiai adatok, melyek nagy *általánosságban* elegendők ugyan a térképek individualizálásához, de kevésnek bizonyulnak mindjárt, ha arról van szó, hogy egy térképet, vagy különösen egy térképtörédedet egy másik könyvtár katalógusának adatai alapján meghatározzunk. Ahhoz tehát, hogy katalóguscédulánk adatsora teljes legyen, még néhány individualizáló ismertetőjegy megadása szükséges.

Így fel kell tüntetnünk, hogy van-e *fokhálózat* a térképen, vagy csak a keret ad-e fokbeosztást, vagy pedig teljesen hiányzik a fokmegjelölés. Meg kell adnunk, hogy a térkép *teteje merre néz*, azaz milyen az orientációja. Fontos adat az is, hogy vajjon *felmérés alapján* készült-e a térkép, avagy csak más térképek után, vagy pedig tapasztalat, hallomás alapján. Meg kell azt is jelölnünk, hogy *milyen kép díszíti* a térképet, *a cím, a jelmagyarázat stb. milyen keretben van*.

Végül még a fontosabb *földrajzi tényezők ábrázolásmódját és színezését* kell megemlítenünk, nemkülönben azt, hogy *a cím, feliratok milyen nyelven, milyen betűtípussal szerepelnek*. Legvégül pedig itt hivatkozhatunk *a külön szövegi részre*.

Az *atlaszok* céduláinak elkészítése ugyanezzel a módszerrel történik, de itt ketté kell választanunk az adatokat. Azokat, melyek a lapok összeségére egyaránt jellemzők, a fenti sorrendben magának az atlasznak a címe után adjuk. A többieket, melyek laponként különböznek, az egyes térképek leírásánál említjük meg. A német előírás szerint 1750-ig az atlaszok minden egyes térképét fel kell sorolni, de a későbbi atlaszoknál is külön megjelölendő az a lap, melynek szerzője elől nem említettet. Nálunk — azt hiszem — nem okozna nagy munkatöbbletet, ha minden atlasznál felsorolnánk az összes térképeket.

Az atlaszokhoz hasonlóan járhatunk el a *szelvényekből álló térképsorozatoknál*, amilyenek a katonai térképek.

A katalóguskészítés harmadik nagy problémája *a tételeknek a rendezése*. A Handbuch a könyvkatalógusok mintájára egy betűrendes és egy szakkatalógust különböztet meg. Utóbbinál azután a berlini Staatsbibliothek sémája szerint hét szakaszra

osztja a térképeket: 1. csillagászati, 2. topográfiai, 3. tengeri, 4. történelmi, 5. fizikai térképek, 6. várostervek és 7. látképek csoportjára. Ezeken belül azután az ábrázolt területek szerint csoportosítja a térképeket.

Betűrendes katalógusoknál követhetjük bizvást a német mintát. Még azt is átvehetjük tőlük, ami a főszerző teljes cédulái mellett a rajzoló, rézmetsző, kiadó stb. utalólapjait illeti. Bár a mai sokszorosító eljárások mellett annak sincs akadálya, hogy a térképnél szereplő minden személynél a teljes cédulát tegyük be a betűsoros katalógusba.

A német szakkatalógus-rendszer ellen azonban annál több kifogás merülhet fel. A hét szak ugyanis elsősorban nem kimerítő, mert például a gazdaságföldrajzi vagy néprajzi térképeket a fizikai térképek közé kénytelen illeszteni. A topográfiai térképeket viszont túlzottan részletezi, mikor külön tengeri térképeket és városterveket sorol fel. Ehelyett inkább így csinálnám az osztályozást:

1. Csillagászati térképek.
2. Topográfiai térképek: A) Régi térképek a XIX. századig, B) Modern részletes térképek, C) Modern áttekintőtérképek.
3. Fizikai térképek (tehát geológiai, klíma-, talaj-, növénytakaró- stb. térképek).
4. Emberföldrajzi térképek (gazdasági, néprajzi, politikai-földrajzi stb.).
5. Történelmi térképek.
6. Látképek.

A 2—6. csoportokban azután földrajzi albeosztást adnék elsősorban világrészek, azután államok, majd megyék, grófságok és végül kisebb területek és városok szerint.

Az atlaszok közül az általános jellegűek a régi topográfiai térképek, vagy a modern áttekintőtérképek közé kerülnének a világrészek térképei elé. A fizikai, vagy emberföldrajzi atlaszok pedig a megfelelő csoport hasonló helyére. Az egyes lapokról azután a megfelelő országnál utalólapok készülnének.

A szakkatalógus mellett még egy földrajzi katalógus beállítását is célszerűnek látnám. Itt a főbeosztás lenne földrajzi alapon és az albeosztás a fenti séma szerint.

GLASER LAJOS.